

І найліпше воно тоді, коли минула небезпека. Що-разу, коли це зо мною буває, життя стає мені ще принаднішим, аж я готовий дякувати кожній небезпеці, яка за собою веде радість.

— Так; гарно жити, коли маєш свідомість, що ти — пан життя.

Карл мовчки зідхнув. Він дивився на небо, бо знав, що коли погляне на землю, то біля своїх ніг побачить свою потворну тінь.

— То може — назад? — запитав він, — бо ж ви хочете виїздити вдосвіта!

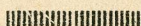
Всі троє обернулись і скамяніли від несподіванки: просто перед ними, в тім місці, відкіль чулися співи вояцькі, виривався вгору вогняний стовп, а враз по тому гупнуло, мов гримовиця. За мить явище повторилось. Потім — ще. Десь озвалась сурма. Задзеленчала зброя. Тихими вулицями погнала комонна нічна варта. Одно по одному відтулювались віконця й відтіль вихилялись світлі — в білизні — силуети мешканців. В тихому місці запанувала тривога.

Приятелів нагнав „гасич вогню“.

— Дай Боже здоровля, пане магістре, — привітав він Карла, й не чекаючи на питання, — додав: — Знов ті вояки, пошли їм, Боже, лихого Великодня!

— А що ж то є?

— Звичайнісенька річ. Як пропють все оті лобуряки, то підкладають вогонь під викочені бочки. В якій ще трохи лишилось вина, то от вона й наробить гарמידеру. Бочка — в шматки, а вояки — в сміх. Ну, а господар — верещати, ну — а ти — гасиче — біжи мов пес на свищик! Собача служба в цім безпокойнім місті. На-добраніч, пане магістре!... Назад йдучи, буду „гасити“...

Улас Самчук.

Волинь, ч. II: Війна й революція.

(Продовження в вїмках).

На дерманських хуторах „перворазрядчиків“ усього один — зять-приймак Тараса Здорова, що оце к Великодню з Манджурії, де служив пограничником, вернувся.

Нічого сказати — пристойний і поважний „москаль“. Одяг темносиній з зеленими нарукавниками та вильотами. Параска Тарасова ходила, мов пава, коли біля неї побрязкував острогами її довгоочікуваний...

І от на... Але, що ридала — що голосила, руки ломала і билася об землю. А він її піднімав, на руках ніс, цілував при всіх — малих і старих. Коло шкальні чекають, тримаючи у кулаках пужална, підводчики. Вози високо вимощені. Коні байдуже помахують хвостами. „Перворазрядчики“ виривають з обіймів матерей, жінок, наречених. Підводи рушають. Голосні виспіви ридань зносяться над селом.

А шляхом з Жолобецького лісу знов висунулись полки. На цей раз піхоти... Йдуть і співають...

— Москалі! Москалі йдуть! — пронеслося селом. Володько, Хвидот, Хведір, Ілько і все, що могло бігти, біжить назустріч „москалям“.

„Ва-ку'... Да ва кузніце!

Ва-ку'... Да ва кузніце...

Ва кузніце маладіє кузнєци.

Виривається з сотень уст розлогий вояцький спів. Здорові, з загорілими обличчями люди. На плечах у кожного мішок — „вещевой“. Через плечі навскіс згорнута колачем „шинеля“ з підв'язаним до неї „котьолком“. На голові кашкет з овальною трьохбарвною „кокардою“. На поясі патронташі, лопатки, келепи, сокирки. Все нове, все щойно одягнене.

Спереду йдуть баськими випасяними кіньми надуті старшини. При боці у кожного шабля, мапа і далекогляд.

— Ой, йой-йой! Скільки їх! — вирвалося у Володька. Передні вже на верству від лісу, а задні ще Бог зна де. Йдуть, йдуть. Брязчать котьолки. Рота за ротою виступає з лісу. Пісні, жарти. Одна рота нарізує веселої. Звинний, барчистий з кирпатим носиком „москалик“ вибиває спереду гопака.

— Браво-браво, Бондаренко! Дай лиха закаблукам! — підбадьорує його якийсь „прапорщик“ в окулярах.

А Бондаренко витупує тяжкими, закуряними чоботиськами, виплескує в долоні. Піт з нього ллється зливою, промокла навильот „гімнастьорка“, кашкет ледь тримається на злиплих пасьмах волосся.

Спереду чути команду. Роти зупиняються. Відпочинок. Бондаренко відгуляв своє...

— Маладец, Бондаренко!—підходить до нього старшина.— Вот тебе руб' на водку! А как водку тепер черті пют, а чесним людям не дают, так вип'єш чаю. Понял?

— Так точно ваш' бродь! — тягнеться Бондаренко.

— Спасіба!

— Рад стараться ваш'-бродь!..

На право й на ліво дороги стелиться по стернях воячня. Деякі біжать далі, ген туди в долинку. — Ех, води! Дай браток, води! Сонце смажить навмисне. Від Матвієвого хутора бігом несуть дві відрі води. Ніби сполохана зграя зелених птахів, все зірвалося і пре назустріч воді.

— Варатіісь! Сукіні сини! Стооой! — горлюють старшини. Дехто зупинився, але інші біжать. Відра з водою тримає Катерина. Сотні рук з „баклажками“ простягнулося догори.

— Води! Дай, брат, одін глаток!

— Не лезь! Куда прьош! Не відіш, челавек упал... На голову!..

— Сукіні сини, всю разберут! Чернушка, дівушка-красотка! Остав для меня!..

— Задушите! Назад! — гукає Катерина. Дружнім хором матюків заревіла воячня. Задні перли наперед, середні назад. По середині, облита водою, з порожніми відрами, Катерина.

З'явилося кілька вершників на цибатих огирях. Замаяла над головами нагайка.

— Разайдіісь! Разайдіісь, сукіни діті!..

Щастливий воячисько з розхристаними волохатими грудьми дістав повну баклажку води і, перевернувши її над головою, виливає все у широко відчинений рот. Зненацька вершник. Нагайка знялася і сперезала голову вояка. Баклажка випала з рук. На обличчю різкий знак, а вояк труснув головою, вдарив матом і здивувався.

— За що? — Хотів було змахатися.

— Марш сволоч! Нельзя пить води! Слихал?..

Володько надзвичайно здивований таким видовищем. Так бити просто по лиці... Ні... Цього не можна зрозуміти... А той клишавий дурень нічого. Подивився зляканим сірим поглядом, витягнувся, мов стовп. Вся вода з баклажки на землю витекла.

А люди біжать зі всіх боків на „москалів“ дивитися. Крик, лайка, запах поту і відпадків. Війна.

За піхотою посунула гармата. О, таких коней Володько і ніхто інший з його приятелів ніколи не бачив. Коні, так коні. Копито, мов баняк. Шість таких потужних звірів тягнуть гармату. Круті верчені посторонки пружньо натягнуті. Велитенські колеса повільно котяться по мягкій дорозі.

Дванадцять батарей пройшло. О як заговорять вони десь там за Почаєвом!

„Пішет, піішет цар германской,
пішет рууускому царююю..
Я Рассею завоюююю.
Сам в Рассею жїть пайду..“

Виспівують гарматчики...

„Отвечаает цар наш бселой,
Ми Рассеї недадім;
Соберооом ми войска много
Пайдьом нсеемца воювааать..“

Ніч впала, а військо все сунуло. Сунуло, мов хмара, без кінця і краю. Де його стільки набралось? Звідки? Ціла земля, небо, дерева все ніби змінилось. Все принишкло, заніміло. Лиш військо одно — рота за ротою, батарея за батареєю, ескадрон за ескадроном, мов залізна топлена маса, плило в пащеку заходу, над котрим розгорялась неймовірна в розмірах і барвах пожежа.

Другого дня неділя. Сонце встало, як і завжди — весело, барвно і свавільно. Військо урвало свій похід. Лиш дорога, втоптана тисячами ніг, берегла слід особливого значіння.

Матвій вигнав на поле товар, лишив там Катерину і вернувся. Зняв свою святочну одяжину, кашкета зеленого сукна з пружним сталевим обручиком в середині. Раз-два шурнув по ньому щіткою...

— Підеш до церкви? — питає Настя. — Сьогодні у нас не правиться... (Звикла якось до того, що не кожен неділю правилось у своєму селі).

— Піду до Башковець. Може почую що... Володьку! Не хоч зі мною?

Ого! Чому ні. Володько звинувся, мов опарений.

— Ось тільки трохи помію ноги, тату! — аж викрикнув.

— Ну скорше. Поки його дійдемо.

Йшли селом, після долиною, лугами з покошеною осоковитою травою. Йшли майже мовчки стежкою. Матвій спереду, а Володько за ним. Матвій крок, Володько два, але хіба що...

— А як ви, думаєте, тату? Побють наші австріяку? — питає хлопець. — Халера така. І чого йому від нас треба...

— Може й побють... Хто наших коли побив? Чого треба? Хліба. Всі на наш хліб зазіхають. Тям це...

Село Башківці влялося, мов кліщ, між двох розток долини і добігає під „казьонний“ ліс. Церківця ніби забавка. Маленька, ледь визирає з патлатих лип, що оточили її навкруги. Під липами цвинтар: хрести скісні, безладно розсипалися...

Народу зійшлося досить. Служба тягнулася довго, а по службі о. Клявдій вийшов над церковні східці і заговорив: — Милі брати і сестри во Христі! Хмара велика насуває на Руску землю. Ворог лютий, нехрист германець вже протягнув свою ненажерливу руку, щоб загарбати наше добро, нашу землю, нашу худобу, наших жінок і дітей. Люті полчища, як сарана, насувають на нас з огнем і мечем та несуть смерть... Усьому смерть! Усьому живому — смерть і руїну. Вже опалилося небо пожежами, вже полилася вчора наша невинна кров, вже зайняли наші діти, катовані лютими звірськими мадярами. Вже тяжка ганьба торкнулася наших дочок і сестер... Наші святині, храми батьків опоганено, опльовано. Мадярські полчища нагадують оті татарські орди, що колись у давнину, летіли на нашу велику землю, нищили плюндрували її, брали в брань жінок, дітей, старців, над якими творили діла сатанські. Жінок гвалтом ганьбили, дітей били об камінь, а чоловіків нечуваними тортурами змушували до каторжної служби у своїх царствах.

Отож встаньмо дружньо всі, як один — старий і малий, каліка і здоровий, бідний і вбогий для захисту нашої батьківщини Росії. Встаньмо всі за їх честь і славу нашого батюшки царя православного. Не дозволимо нехристові посміятися над нашими святинями, над могилами предків наших. Не дозволимо злomu ворогові сягнути на нашу свободу, за яку довгі віки лилася кров наших славних батьків, дідів і прадідів — християн православних.

Хай не буде ні одної душі між нами, хто б не пішов на

брань велику, хто б пошкодував для спільного добра чи то коня свого укоханого, чи себе самого. Не плачте жени і не ридайте. Знайте, що нема нічого гіршого над неволю, а той, хто впаде на полі брані за віру, царя і батьківщину, дістане від Найвищого Царя небесного вінець вічності. Будьмо всі мужні і готові, бо ворог коло воріт, ворог під вашою брамою. Його дикі орди підступають все ближче і ближче і, можливо, поки наспіє наша „добліса“ армія, ворог „вторгнеться“ у наші володіння. Але будьмо мужні. Дивімся просто небезпеці у вічі. Принесімо сьогодні гарячу молитву нашому Отцеві Небесному, Господеві милосердному, щоб він збавив нас і наших дітей від гладу, потопу, огню і меча ворожого. Приготуйте усі ваші вози із добром вашим, щоб коли ворожа хвиля нахлине, ви могли знятися з місць своїх і відійти у глуп' матері Росії, яка знайде для вас притулок і хліб насущний. І я піду з вами також. Як добрий пастир череди ніколи не покине своїх овечок, так і пастир стада духовного не лишить в небезпеці свого місця. От прийшли телеграми, що ворожа кіннота розїздає вже за Іквою, що розвідка їх була вже у Березцях, а це чотири верстві за Кремльцем.

Отож не дрімайте! Не лякайтеся і не плачте! Будьте готові на все. Підем в глуп Росії, не дамося ворогові на посміховиско. За нами цар і Бог. За нами велике христілюбиве воїнство наше. Впадімо на коліна, здвигнім руки до неба і воздамо Небесному Цареві наші полум'янні благання, щоб Він милосердний знисплав на наше воїнство перемогу над ворогом і супостатом — во імя Отця, і Сина, і Святого Духа — Амінь.

При цьому о. Клавдій підняв високо руку з хрестом і благословив людей. Все рухнуло навколішки. Жінки залилися голосним плачем. Почалась панахида за перші жертви, за віру, царя і батьківщину на полі брані живот свій віддавшії. Тужливе „Господи Помилуй“ — пронеслося над головами людей. Он мати горне до лона свою дитину, а великі сльозини витікають з її очей і котяться глибокими зморщками до бороди. Он дід — сивий, як голуб, припав чолом до порога, бє засохлим кістлявим кулаком свої груди. Молода смуглолиця дівчина тисне до грудей обидві долоні, ніби там огонь, який пече і який треба здушити.

А сонце дивилося і завзято мовчки пекло. Небо майже чисте, лиш пара суковатих незграбних хмарин і це все.

Люди понесли під свої стріхи жахи і ридання. А в селі нова несподіванка. На „маказині“ знов виліплено наказ — вибратися.

Матвій уважно прочитав усі літери, усі знаки. Хотілося, хоч маленьку ключечку знайти, щоб зачепити на ній свою надію. Дарма. Йди, господарю, витягай воза, клади на нього своє господарство, чіпляй за люшню твою худобу і їдь.

Ідь, куди хоч. Світ без кінця.

Матвій ступає в поле. Йде стернею між півкопами. Став і глянув на захід. О, ні! Ні! Коли ти хоч вже конечне, щоб я покинув цей шматок землі, то зроби так, щоб провалився він і на

його місці повстало море. Хай хвилі гуляють тут, ніж ворожий коб'їт, що топтатиме цю скибу, де кожна грудка напоєна моєю кров'ю.

Півсотня років стелиться поза мною і я згадую кожний день, як згадую болючий зуб кожну секунду. О, це вже ні! Підходь арміє — сто тисяч, я стану проти і хай сто тисяч куль б'є в мої груди. А місця цього я не дам! Я завоював його! Я — Матвій Довбенко!

Я не видавав його ні від кого з рук. Я заплатив! Так, — кров'ю, шматками власної плоті, ріками поту! Як хто сміє загарбати мені це!?

Лицем до заходу звернувся, кинув зір з-під насупленого чола. Постає мимохїть вирівнювалась і долоня корчилась у жилявий п'ястук.

— Йди, вороже! Ходи за власним кінцем, стань на цю гарячу ниву, яка спече тебе і зотлить твої кості. Ні одної скиби ворогові! Ні одної груди своєї землі! Геть!

Коли б мав дорослого сина, сказав би: — бери хлібину на три дні і йди під „ружо“. Земля охорони потребує. Коли б сам міг двадцятку років з плеч скинути, став би також у лаву. Земля потребує охорони!

Сотня за сотнею років йшли над землею і лишали на нїй свої знаки з огню, з залїза; лишали наш дух тут... лишали кості безлічі поколів. Чуєте? Хто сміє вирвати нам з-під нїг цю віковїчну підставу?

Ступає далі Матвій. Поле перегортає перед ним сторїнку за сторїнкою, мов якась велитенська книга. Тут стерня до зяблї готова. Там конюшина насїнна з порудїлим твердим, як камїнці головям. Там озимина буде — жито, вусата червона пшениця.. А он, над Мозолянкою по чужих полях, в гурті корови пасуться. Здалека, це нїби зграя птахів і дим там довгим рукавом розтягнувся — видно, огонь кладуть пастухи.

І обїйшов Матвій також свої нові будинки. Кожна цеглина тут власною рукою кладена, кожний диль, кожний вбитий цвях... Ех... Так і бачиш, як молот вганяв його у платву. Подався на садочок. Щуплї незміцнїлі щепки тримаються, обнявшись перевеслом з кїлком. Це Матвій їх у землю ввїгнав і змусив стояти, рости... Так, це ж він...

Приходить Стратон.

— Ну як? Що ж? Поїдемо?

Зморщки на Матвієвому чолї вирівнялися. Брови опустилися зовсїм низько. Уста скривилися.

— Хїба що мене звїдці мїною зірвуть... Хїба тоді, — за-явив він.

— А там он люди буди на вози рихтують...

— Буди. Те ж видумали. Будочний народ... Цигани, — грїм вас побий! — і сплюнув.

— Думаю, каже він, сидїти тут, аж стрїльно загуде над ко-мїном... Подумайте, куме, яка дурна сторїя... Бачили ви, скїльки

ото вчєра і перед вчєра пересунуло перед очима? Бачили, скільки того пішло? І кацапи, і наші, і татари, і козаки, і хто тільки там не був! І тут відступати? Віддавати на поталу все! Тьху! — бий тебе сила Божя! — коли ми вже не зможем вишпурнути від себе якогось клишавого австріяку!

— Так. Жалько й обідно. Дійсно... Але все одно „наша“ візьме...

Матвій знизнув плечима і мовчав. Стратон Бога вмiшав, каже: — прогнівили! Хіба-ж до тепер знали люди, що є Бог? Хіба коли він, один з другим, згадав це слово? Ну от... Маємо. Війна. На тобі нове лихо на голову.

Розійшлися дядьки поночі. Шляхом знов військо потягло. За військом цивілі обозники на возах, не таких, як у нас, ні... Київці на гарбах. Здорові мужчини, кажуть, тиждень в дорозі. Коло кожного воза кілька коней, мов мопардів, привязані. Матвій і не думав, що десь така безліч коней є і то все, як кінь, то кінь.

Місяць жаріть. Курява високо зводиться і пудрує поля. Пісні, гармонія... Спати в таку ніч — не заснеш. Тисячі дум лізуть в голову, крають мізок. Як страшно, як неймовірно страшно, хочеться жити й рости.

Не дивлячись на все, другого дня Матвій не одразу, як звичайно, подався в поле, а виволік з клуні воза і почав обглядати його. Потрусив за кожне колесо — чи не хлябає. Після одно за другим знімав з возів і пробував букші. Порішив також на всякий випадок драбини міцніші дати. При цій роботі кпився сам з себе. Насмішкуватий гіркий вираз не сходив з його обличчя. Що його на той візок забєреш? Куди поїдеш?

Настя й собі не переставала лементувати, тошніти, ломити руки: А куди? А як? А що ми там робити будемо? Куди нас поженуть і де на нас оте лихо, оте нещастя вискіпалося?

Василь і Катерина працюють в полі. Хвидот відноситься до всього байдуже. Володько весь цікавість. Він розуміє чудесно положення. Він знає, що значить покинути дома, залишити все на знуцання, плондрування, але його тягне чомусь далі, туди... Ну, хай! Ну, хай щось станеться... Хай люди вовтузяться, воруться. Буде зміна, рух, буде безліч цікавих переживань.

А москалі йшли... — Небось... Ей, матушка, не плач! Чево, глупа, ревьошь? Вот как падайдьом, как суданьом етаво самово!.. Пусть устоїт, — пусть папробует устоять!..

— Ех, москалики, москалики! Відженіть від нас оте лихо, оту мару!.. Кажуть, уже чули, як „горудія“ стріляють...

А про Василя ніяких чуток. Навіть Кулешик нічого не знав. Знав, що первий „звод“ пішов у контратаку, а що далі? Хто може сказати. То ж, чуєте, війна.

Одарка всі ночі проплакала. То ж був її перший, добрий, працюватий, розумний. Люди його любили і він людей. Може

в полон попав? О, Боже! Та ще й до німців. Чому якраз до німців, ах, чому?! Кажуть, то самий крутий народ. Тож вони будуть його мучити, катувати. Того доброго привітливого з синіми ясними очима хлопця, який навіть нікого поганим словом не назвав, худобини не образив.

Плаче Одарка, так плаче, що Господи. Почав їй навіть ввижатися. Боялася у темноті сама лишитись. Ввижався їй обвішаний торбами, як зебрак, обдертий, голодний з впалими очима. Мамо! Так і чула це слово. Ти родила мене, ти ночей не спала, кормила, доглядала. Вирятуй мене!..

А Єлисей недільними ранками старого дідового, у шкіряних політурках, „Каноніка“ до рук брав і тремтячим протяжним голосом акафист Ісусу Сладчайшому вичитував. Читає книгу, а сльози по рудій бороді спадають. Давав і на молебен, але хто знає, чи живий. Навіть не знаєш, чи записувати в „Грамотку“, чи ні. Сестра Палажка від плачу червоні очі мала, чорні одяги носила. Після очі розболілися і мусила звернутися до лікаря.

— Останній раз, люди мої, бачила в Здовбунові, — оповідає крізь сльози Одарка. Перед Різдрвом пише він, наш голубчик: „любі і дорогії мої папаша і мамаша. Наше ученіє уже скінчилося і ми, такого то й такого числа, будемо через Здовбуново на германській фронт їхати. Приїдьте, то зобачимося“.

Як же не поїхати. Напекла я, що могла — мазурків на маслі, курочку, (тут Одарка сякає у запаску носа і витирає очі), Боже, Боже! Взяла, чуєте, ковбаси, шинки, запріг старий коні і нас троє — „він“, я та Палажка, виїхали. До Здовбунова 16 верстов, а тут заверюха така знялася, що світа не видно. Дорогу замітає, свище, реве... Конята ледве, ледве тупкають. Приїхали ми туди... А на станції москалів... Господи! Ані стати нема місця. А поїзди все їдуть, все їдуть. А „їх“ там сердешних повнісінько понабивано. Одні туди, а другі назад. Тяжко ранених везуть... Ох, що я там надивилася. Серце окипає, як згадаєш. А на дворі аж пече мороз. Москалі їдуть, руками вимахують — прощай, мамаша. Я плачу, Палажка плаче, старий тупцяє валянками по морозі. Людей, як і ми, з усіх сія понаїзджало. Матері падають.

І що то там за „позиція“, і нащо та, чуєте, війна? І нащо там того народу стільки — тьма тьменна, як хмари, як води. Все, кажуть, на Варшаву.

Дивимося ми, розпитуємо, коли то 151 полк їхатиме. Чекаємо, день тягнеться, мороз дошкуляє, ноги одмерзають... Боже мій милий! Вечір приходить, ніч, а його нема. Нема та й нема. А я цілісінький день рисочки в устах не мала і не кортить нічого... Навіть забула, що їсти тра... Все очікую, все жду. Цілісіньку ніч в товкотні, в тісноті на зачовганій підлозі просовались. Світає, день... А його нема... А що, як вони вже проїхали? А може в дорозі задержались. Хто його знає. Старий все розпитувати ходить. Кажуть чекати, приїде і 151-й. Але коли. Ми уже й стояти не маємо сили. А додому не хочеться. Здається, до смерті чекала б на нього, хай краще вмерти, аніж не бачити.

Ждемо ще день. Вечоріє. Старий турбується за коні. Овес вийшов, сіно вийшло. Ще померзнуть на морозі. Почав він розпитувати скрізь у вишого начальства, кондукторам у руку — тому карбованець, тому два... Кажуть почекати ще і перевели нас до якоїсь теплішої хати, а коні також десь там під накриття затагнули.

Йде найвищий начальник. Старий шапку зняв: — Ваше високоблагородіє! Скажіть, прошу вас, чи буде сьогодні 151-й полк їхати. — Та три рублі йому в руку тикнув. Взяв той три рублі і десь побіг. Каже — зачекайте. — Побіг, думаємо, і три рублі побігли, але ні... Видно якась чесна людина, (хай йому Бог дасть здоровля)... Вернувся і каже: — 151-й полк скоро приїде. Він мав приїхати ще вчора, але через сильні навали глибоких снігів спізнився.

О о о, вирвалось у мене. Хвала тобі Боже! А холод, аж до кісток допікає. Але вже не йдемо до ждальні. Вже стоїмо і ціпнемо на пероні. Старий десь окропу роздобув і ми з Палажкою трохи цукрованої води випили. Стало дещо тепліше.

А поїзд за поїздом, поїзд за поїздом — все сунуть і сунуть. Деякі зупиняються, інші їдуть не зупинившись. Все обсніжені такі. Видно в полях метелиця.

Коли смеркло, приїхав довгечий, обліплений снігом, поїзд. Паровик шипить, прискає парюю. Дивимось — висипають москалки... Озираюся навкруги, чи не узрю і „його“. Ні. Не видно. Питаємо одного, чи це не 151-й полк? Так, так, мамо! Це він... Боже мій! Я підскочила, як на огні, і оглянулася. О, сину мій... (тут Одарка уриває оповідання. Сльози не дають можливості говорити)... О, кажу, сину мій! І... більше... не могла, чуєте, нічого вимовити. У горлі голосу не стало, язик занімів... Ми всі ніби постовпіли. Він обнімає нас, довгий такий, високий. „Шинеля“ на ньому довга, на плечах торба. Усе московське... Ми стоїмо і не знаємо, що далі... Старий почав гроші доставати, а руки йому пограбіли і навіть пуляреса не відчинить. — Звідки ти, кажу, прилетів? Де ти був? О, сину мій, сину мій! — одно тільки і вимовлю. Засвистав поїзд. — Ідемо! — каже він. — Ідеш? Вже? Ідеш? Мій милий, мій дорогий, мій одинокий! Куди їдеш?... На Варшаву? На Варшаву? Господи! І нащо тобі та Варшава? Він отак, чуєте, хвилечку постояв. — Ну, будьте здорові! — каже. — Може не по... ба... чи... мо... же, к... а... же, не побачимось... Я, чуєте, вчипилась за один рукав, Палажка за другий... А поїзд рушає... Пустіть! — просить. Пустіть, мамо... Мушу! Будьте здорові! Вирвався і побіг... Хліб, хліб! — кричу. Хліб ти забув! Поїзд їде, їде... Старий за мішок, біжить за поїздом, пхається між людьми, не догнав... Де там доженеш машину. То, сила... То чуєте, страшна сила... Кинув торбу з хлібом між москалів, а ті тільки заретотали... Поїзд пролетів, як вітер...

І не було від нього ні одного листа більше. Поїхав і, як у воду канув... — закінчувала Одарка.

